

AGNIESZKA KOŁODZIEJCZAK

UNIwersytet Łódzki

<https://orcid.org/0000-0002-2339-9152>

PERSPEKTYWA AUTOBIOGRAFICZNA W KOMIKSACH I ZINACH GŁUCHYCH RYSOWNICZEK

AN AUTOBIOGRAPHICAL PERSPECTIVE OF BEING DIFFERENT IN COMICS AND ZINES OF DEAF WOMEN CARTOONISTS

Summary: The work of deaf women expressed in the form of comic books and zines speaks loudly about themselves and Deaf culture. It is also a kind of manifesto and a story about the gradual building of their own identity. Their works emphasize the problems of deaf people in the so-called “hearing” world and the attempt to protect one’s own personality and identity related to being deaf. People such as Sandrine Allier-Guepin from France, Małgorzata Szok-Ciechacka from Poland, Kerry Radley from the USA, Lynn Y. Hoo from the USA, Rei Ga-Wun Leung from Canada are considered.

Keywords: Deaf culture, sign language, comic book, zine, feminism

WPROWADZENIE

Bycie innym niż norma społeczna określane jest bardzo trudnym doświadczeniem, implikującym często odrzucenie poza nawias „zdrowego, normalnego” społeczeństwa. Bardzo często w pojęcie inności wkracza stereotypowe rozumienie i dzielenie ze względu na płeć. Stanowi to jeden ze sposobów kategoryzowania członków społeczeństwa. Zdaniem T. Kasprzaka w badaniach nie sposób pominąć kwestii cielesności oraz przemocy wobec kobiet z niepełnosprawnością. W konsekwencji częściej doświadczają one przemocy, która jest niewidoczna ze względu na społeczne przeświadczenie o ich bezpłciowości, bezwstydnosci i niekompetencji w zakresie macierzyństwa. Mimo wielu pozytywnych zmian dotyczących sytuacji osób z niepełnosprawnością kobiety w dalszym ciągu mierzą się z dodatkowymi problemami. Brak możliwości sprostania zbyt wygórowanym standardom sprawia, że oprócz dyskryminacji ze względu na niepełnosprawność mierzą się one z ostracyzmem z powodu braku szans na uznanie ich pełnoprawnej kobiecości¹.

Sytuacja głuchych kobiet bardzo długo nie była opisywana w literaturze naukowej oraz nie była przedstawiana w dziełach artystycznych. Twórczość zino-wa i komiksowa głuchych kobiet na większą skalę zaczęła rozwijać się dopiero w XXI wieku. Artykuł podejmuje tematykę tworzenia komiksów i zinów przez głuche ilustratorki, których dominującą tematyką jest perspektywa autobiograficzna z podkreśleniem ich sytuacji społecznej. Omawiane w artykule komiksy i ziny prezentują przede wszystkim perspektywę mocno autobiograficzną z próbami nakreślenia tożsamości głuchych twórczyń. Wspominane w niniejszym artykule ziny i komiksy bardzo często pełnią rolę edukacyjną, mającą na celu uświadamianie przede wszystkim słyszącej społeczności o tym, że istnieją na świecie głuche i słabosłyszące kobiety, które tworzą i próbują coś ze swojego życia opowiedzieć. Powstaje zarazem pytanie o to, czy problem bycia inną, podwójnie stygmatyzowaną, czyli głuchą kobietą, jest akcentowany w twórczości zino-wej i komiksowej

¹ T. Kasprzak, *Feministyczne studia nad niepełnosprawnością wobec postaw dyskryminujących kobiety z niepełnosprawnością*, „Interdyscyplinarne Konteksty Pedagogiki Specjalnej 2019” nr 24, s. 133–144; zob. D. Serafin, *Niewidzialna kobiecość kobiet z niepełnosprawnością intelektualną: fenomenograficzne rekonstrukcje nauczycielskich narracji*, „Niepełnosprawność. Dyskursy pedagogiki specjalnej” 2021, nr 43, s. 24–43.

głuchych artystek. A może jest tak, że twórczość głuchych artystek skupia się wyłącznie na pokazaniu wydarzeń i emocji z życia osoby głuchej bez wyraźnych odniesień i podziałów na płęć?

ZARYS PROBLEMATYKI KOBIET GŁUCHYCH I SŁABOSŁYSZĄCYCH NA TLE KULTURY GŁUCHYCH

Społeczność głuchych i słabosłyszających została szerzej zauważona w latach 60. XX wieku, kiedy zaczęto dostrzegać istnienie g/Głuchych jako odrębnej mniejszości kulturowo-językowej. W 1965 roku w *Słowniku ASL* został dołożony i zredagowany przez głuchego Carla Cronenberga dodatek *Społeczność językowa*. Od tamtego czasu, zwłaszcza w Stanach Zjednoczonych pod koniec XX wieku, społeczność głuchych zaczęła być postrzegana inaczej, jako społeczność zbliżona charakterem do mniejszości kulturowo-językowych². Bycie członkiem kultury Głuchych jest najczęściej pozytywnym aspektem życia i wyrazem silnego poczucia tożsamości osoby Głuchej. Coraz częściej głuchota rozumiana jest jako sposób bycia i życia. „Kultura Głuchych” brzmi pozytywnie i wyraża dumę z bycia Głuchym oraz radość z bycia członkiem mniejszości kulturowo-językowej³.

Bycie Głuchym, pisane dużą literą G, oznacza trwały związek ze społecznością Głuchych, silną identyfikację ze światem Głuchych poprzez kulturę (np. charakterystyczna poezja migowa typu *Visual Vernacular*⁴, humor i żarty,

² M. Zdrodowska, *Kultura Głuchych – kultura oporu. Rozwój amerykańskiej kultury głuchych i konsekwencje jej implementacji w Polsce*, „Przegląd Kulturoznawczy” 2019, nr 3 (41), s. 287–313.

³ Szerzej o kulturze Głuchych w przykładowych pozycjach naukowych: P. Ladd, *Understanding Deaf Culture*. In *Searching of Deafhood*, Clevedon 2003; P. Ladd, *Unrecognized Curriculum. Seeing through New Eyes-Deaf Culture and Deaf Pedagogies*, San Diego CA 2023; H. Lane, *Maska dobroczynności. Deprecjacja społeczności głuchych*, tłum. T. Gałkowski, J. Kobosko, Warszawa 1999; C. Carbin, *Deaf Heritage in Canada. A Distinctive, Diverse and Enduring Culture*, Ontario CA 1996; T. Holcomb, *Introduction to Deaf Culture*, Oxford 2023 (edycja poszerzona); B. Kannapell, *Inside the Deaf Community*, [w:] *American Deaf Culture*, red. S. Wilcox, Burtonsville 1989, s. 21–28.

⁴ *Visual Vernacular* to rodzaj sztuki, dla której inspiracją jest kino, komiksy, gry wideo oraz życie. Jest to forma ekspresji teatralnej łącząca mimikę twarzy, pantomimę, gesty,

sposób zachowania, sztuka *deaf-art*⁵, własna historia społeczności głuchych), język migowy, wspólne wyjazdy i imprezy organizowane w całej Polsce. Głuchy pisany przez duże G to osoba, która jest dumna z tego, że ma swój język i wie kim jest⁶.

Koncepcja kultury Głuchych jest jednym z bardzo ważnych aspektów przeprowadzanej analizy z uwagi na opisywaną tutaj twórczość kobiet głuchych, z których zdecydowana większość posługuje się językiem migowym swojego kraju i funkcjonuje w jakiś sposób w kulturze Głuchych.

Sytuacja głuchych kobiet bardzo długo nie była opisywana w literaturze naukowej⁷ mimo tworzenia się już w latach 80. XX wieku organizacji zrzeszających głuche kobiety⁸. Ich niewidzialność i izolacja były wręcz podkreślane wskutek braku społecznej świadomości⁹. Aktywne głuche kobiety pozostawały długo w cieniu sławnych głuchych naukowców, twórców,

język migowy, *storytelling* i poezję kształtu, ruchu ciała. Jest to specyficzna dla kultury Głuchych wizualna forma literacka niemająca w innych kulturach swego odpowiednika (A. Zaghetto, *Musical Visual Vernacular. How the Deaf People Translate the Sound Vibrations into the Sign Language. An Example from Italy*, „Signata” 2012, nr 3, s. 273–298). Więcej np. <https://www.extraordinarybodies.org.uk/visual-vernacular/> [dostęp: 30.12.2023].

⁵ *Deaf-art* jest swoistym buntem przeciwko normom zastanym, przeciwko audyzmowi i dominacji kultury słyszących, stworzonym w Stanach Zjednoczonych w latach 70. XX wieku z inspiracji pierwszych wystaw głuchej artystki i teoretyczki sztuki dr Betty Miller, córki znanego rysownika głuchego Ralpha Millera. W sztuce tej używane są formalne artystyczne środki w celu wyrażenia kulturowego lub fizycznego doświadczenia bycia Głuchym. Tego typu doświadczenia mogą zawierać metafory Głuchych, perspektywę widzenia osoby Głuchej i postawę osoby Głuchej w związku z otoczeniem i życiem w społeczeństwie (szerzej w: P. Durr, De’Via: Investigating Deaf Visual Art, „Deaf Studies Today!” 2006, nr 2, s. 167–187). Więcej np. <https://deaf-art.org/articles/> [dostęp: 30.12.2023].

⁶ Szerzej w: C. Padden, T. Humphries, *Inside Deaf Culture*, Massachusetts 2006.

⁷ L. Sheridan, *The Higher Education of Deaf-Mute Women*, „American Annals of the Deaf and Dumb” t. 20, nr 4, October 1875, s. 248–252.

⁸ Deaf Women United (DWU) USA w 1985 roku.

⁹ G. Becker, J. Jauregui, *The Invisible Isolation of Deaf Women. Its Effect on Social Awareness*, „The Journal of Sociology & Social Welfare”, t. 8, nr z 2 czerwca 1981, s. 249–262.

działaczy społecznych, twórców stowarzyszeń dla głuchych i napotykały dużo więcej barier oraz uprzedzeń związanych z tradycyjnym podziałem ról społecznych płci¹⁰. Jedną z pierwszych publikacji opisujących wyłącznie głuche kobiety w powiązaniu z historią, kulturą Głuchych, językiem, działalnością społeczną była monografia *Women and Deafness Double Visions* autorstwa B. Brueggemann i S. Burch¹¹. Była ona próbą wyodrębnienia i podkreślenia roli głuchych kobiet w zwiększaniu znaczenia i odrębności społeczności głuchych w XX wieku, z uwzględnieniem twórczości, np. sztuki fotograficznej głuchych siostr Allen z przełomu XIX i XX wieku. Kulminacyjnym momentem, w którym została podkreślona ważność działań głuchych kobiet w historii społeczności głuchych, okazała się organizacja wystawy *Deaf HERstory*¹² w Museum Annex-Weyerhaeuser Family Gallery w latach 2015–2017 na Uniwersytecie Gallaudet, pokazująca działalność głuchych kobiet, wybrane biografie głuchych badaczek i działaczek społecznych oraz historię edukacji głuchych kobiet w Stanach Zjednoczonych, począwszy od XIX wieku.

Co oznacza bycie kobietami Głuchymi w kontekście kultury Głuchych? Kim one są? Zdaniem Justyny Kieruzalskiej na gruncie polskim

są to przede wszystkim świetnie wykształcone kobiety z wadą słuchu, obdarzone niesamowitą charyzmą, siłą przebicia, gotowością do ciężkiej pracy, uporem. Łączy je wiele podobnych cech: aktywność, niezależność, staranne wykształcenie, znajomość języka polskiego, bycie społeczną aktywistką, świadomość własnych ograniczeń i praw. Szukają własnej drogi. Głuche kobiety zdają się nie walczyć o równouprawnienie obu płci, lecz o godne warunki bytu. Odczuwają wielką potrzebę zmiany, więc

¹⁰ J. Lee, *Family Matters: Female Dynamics within Deaf School*, [w:] S. Brueggemann, S. Burch, *Women and Deaf Visions*, Washington 2006, s. 5–20.

¹¹ S. Brueggemann, S. Burch, *Women and Deaf Visions*, Washington 2006.

¹² Więcej o samej wystawie: A.B. Kelly, *Her Story and Education of Deaf Women*, „Society for American Sign Language Journal” 2022, t. 6, nr 1, article 3. Available at: <https://open.clemson.edu/saslj/vol6/iss1/3> Materiały z wystawy są dostępne online: www.nationaldeafmuseum.omeka.net [dostęp: 30.12.2023].

bycie głuchą samo w sobie i niewytłumaczalny instynkt działania są tym, co je nieustannie napędza. Jedynym rzucającym się w oczy wyróżnikiem jest fakt, że wymienione poniżej kobiety pracują i działają na pograniczu dwóch światów: zarówno z ludźmi niesłyszącymi, jak i słyszącymi. [...] nie każda z nich utożsamia się z kulturą Głuchych i wiele z nich preferuje określanie siebie jako osób niesłyszących lub z wadą słuchu¹³.

Zarazem Kieruzalska trafnie dodaje, że oprócz sukcesów tych kobiet ich życie jest też pełne porażek, „na drodze do osiągnięcia wymarzonego celu zmagaly się z różnymi niepowodzeniami, najczęściej spowodowanymi ograniczeniami wynikającymi z barier komunikacyjnych, braku zrozumienia dla specyfiki tej kultury. Tę barierę stawiają osoby słyszące, które nie chcą podjąć próby skomunikowania się z osobą z wadą słuchu”¹⁴.

Pełne funkcjonowanie w otoczeniu osób słyszących nie jest możliwe. Nie zawsze można zrozumieć wszystko, co mówią ludzie, nie zawsze jest możliwe czytanie z ust. Wszelka dyskusja w grupie powyżej 3–4 osób jest ograniczona ze względu na trudność wychwytywania wielowątkowości rozmów w tym samym czasie. Bardzo często pojawia się uczucie skrępowania i wstydu w sytuacjach, kiedy trzeba poprosić o powtórzenie zdań bądź niezrozumiałych wyrazów. Często utrudniony kontakt z osobami słyszącymi powoduje poczucie niskiej wartości, uległość oraz stosowanie zasady „jakoś to będzie”. Często jest się zmuszonym do udowodnienia słyszącemu otoczeniu, że ma się określoną wartość, że dysfunkcja słuchu nie przeszkadza w osiągnięciu celów, a wręcz jest ona wystarczająco silną motywacją do realizacji postawionych celów i marzeń. Najczęściej robią to kobiety, w tym autorka niniejszego artykułu.

W szczególny sposób dotyka ich pojęcie audyzmu. Audyzm objawia się w postaci ludzi stale oceniających inteligencję osób głuchych, poziom ich szczęścia i osiągnięte przez nich sukcesy na podstawie ich zdolności posługiwania się fonicznym językiem kultury słyszących. Samo słowo audyzm

¹³ J. Kieruzalska, *Tożsamość Głuchych kobiet a feminizm*, [w:] *Głusza – katalog*, red. D. Stanosz, Katowice 2022, s. 84. Jest to pierwszy artykuł w Polsce próbujący nakreślić postawę głuchych kobiet i ich sytuację w społeczeństwie polskim oraz wybrane biografie.

¹⁴ *Ibidem*, s. 90.

pochodzi z języka łacińskiego, gdzie *audire* oznacza ‘słuchać’, zaś sufix *-ism* jest wykorzystywany przy tworzeniu słów, które mogą oznaczać uprzedzenia czy dyskryminację (np. rasizm, seksizm, ageizm)¹⁵.

Należy podkreślić fakt, iż potrzeby osób głuchych są inne niż potrzeby osób z innymi niepełnosprawnościami. Głusi chcą być postrzegani odmiennie, gdyż stworzyli własną tożsamość społeczną i domagają się jej uznania w obliczu prawa¹⁶.

METODOLOGIA BADAWCZA

W związku z faktem, iż tematyka twórczości głuchych rysowniczek, ujęta w niniejszym artykule, jest mało znana na gruncie polskim, zostały zastosowane następujące metody badawcze:

- zebranie materiałów własnych, czyli przeprowadzenie ankiet w formie pytań wymienianych w korespondencji emailowej z wybranymi twórczyniami komiksu i zinów, do których autorka mogła dotrzeć;
- analiza dostępnych archiwów i kolekcji zinów w Hampshire Zine Library Archive, Barnard Zine College Library i Bowling Green State University Library w Ohio w Stanach Zjednoczonych (udostępnionych autorce). Należy podkreślić fakt, iż mała liczba zinów zarchiwizowanych w Hampshire Zine Library Archive i Barnard Zine College Library (udostępnionych autorce niniejszego artykułu) nie oznacza, że nie ma innych zinów;
- analiza porównawcza komiksów i zinów znajdujących się w kolekcji autorki, zbieranych do potrzeb wystawienniczych wystawy *Głusza* w Muzeum Śląskim w Katowicach (autorka była kuratorem merytorycznym

¹⁵ Szerzej na ten temat: M. Zajkowska, *Przejawy audyzmu wobec osób głuchych*, praca mgr pod kier. R. Chymkowskiego, Uniwersytet Warszawski Wydział Polonistyki, Warszawa 2013, <https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/9438/M.%20Zajkowska%2C%20Przejawy%20audyzmu%20wobec%20os%C3%B3b%20g%C5%82uchych.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [dostęp: 30.12.2023].

¹⁶ Szerzej o historii, kulturze i specyfice społeczności g/Głuchych [w:] B. Szczepankowski, *Niesłyszący – Głusi – Głuchoniemi. Wyrównywanie szans*, Warszawa 1999; H. Lane, *Maska dobroczynności. Deprecjacja społeczności głuchych*, tłum. T. Gałkowski, J. Kobosko, Warszawa 1999.

wystawy odpowiedzialnym za zebranie obiektów i materiałów historycznych na temat sztuki polskich artystów głuchych oraz komiksu);

- analiza porównawcza dostępnej literatury naukowej odnoszącej się do tematu artykułu, dostępnych prasowych wywiadów z autorkami komiksów i zinów;
- analiza treści komiksów i zinów opisywanych w dalszej części artykułu.

Przedstawiony w niniejszym artykule materiał badawczy nie wyczerpuje tematu z uwagi na fakt, że bardzo często komiksy, ziny komiksowe i ziny literackie są tworzone w duchu niezależnym lub we współpracy z lokalnymi wydawnictwami zajmującymi się tematyką społeczności głuchych i nauczaniem języka migowego. Wiele takich inicjatyw twórczych może nie być dostępnych w mainstreamie sztuki komiksu dla szerszej publiczności.

KOMIKS GŁUCHYCH ILUSTRATOREK W UJĘCIU AUTOBIOGRAFICZNYM Z ELEMENTAMI EDUKACJI SPOŁECZNEJ

Zdaniem Triny Robbins forma autobiografii jest dla kobiet czymś naturalnym, kobiety mają tendencję do rozprawiania na temat spraw osobistych¹⁷. Według Grzegorza Dziamskiego kobiece doświadczenia czy też doświadczenia specyficzne dla kobiecego świata długo uważane były za sprawy marginalne, drugorzędne, ważne co najwyżej jako doświadczenia osobiste jednostki, jako wyraz prywatnej strefy życia człowieka. Dlatego też prezentacja kobiecych doświadczeń odebrana została jako wprowadzenie do sztuki akcentów autobiograficznych jako autobiografizacja sztuki¹⁸.

Przykładem feministycznego komiksu jest komiks *Tais* autorstwa Hiszpanki Alicii Sort Leal (pseudonim artystyczny Tais) o wyraźnym wydźwięku autobiograficzno-edukacyjnym z elementami filozofii feminizmu. Komiks opowiada o codziennym życiu głuchej kobiety Tais, która próbuje żyć w obu światach: w świecie głuchych i w świecie słyszących. Komiks jest

¹⁷ [https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Autobiografia_Literatura_Kultura_Media/Autobiografia_Literatura_Kultura_Media-r2015-t-n2_\(5\)/Autobiografia_Literatura_Kultura_Media-r2015-t-n2_\(5\)-s33-47.pdf](https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Autobiografia_Literatura_Kultura_Media/Autobiografia_Literatura_Kultura_Media-r2015-t-n2_(5)/Autobiografia_Literatura_Kultura_Media-r2015-t-n2_(5)-s33-47/Autobiografia_Literatura_Kultura_Media-r2015-t-n2_(5)-s33-47.pdf) [dostęp: 30.12.2023].

¹⁸ Ibidem, s. 41.

ilustrowanym zbiorem sytuacji wziętych z życia kobiecego i opatrzonych tekstem uzupełniającym. Jest to próba zwrócenia uwagi na problemy osób głuchych. Osobowość wykreowanej bohaterki komiksów może być traktowana jako symbol kobiety głuchej w ogólności, którą społeczeństwo pragnie zasymilować poprzez naukę czytania z ust, posługiwanie się mową, używanie technologii wspomagającej słyszenie. Bohaterka Tais w gruncie rzeczy nie chce się asymilować, chce jedynie być sobą, czyli głuchą kobietą. Wedle słów autorki Tais jest głuchą kobietą feministką, która opowiada z humorem drobne, codzienne historie, zdarzające się wszystkim, i krytykuje otwarcie ignorantów w swoim otoczeniu.

Innym komiksem rysowanym z perspektywy autobiograficznej jest komiks autorstwa Cece Bell *El Deafo*¹⁹ z 2014 roku, który powstawał niemalże pięć lat i stał się swoistym *summa summarum* bycia osobą głuchą. Cece Bell mówi, że nie ma złego ani właściwego sposobu na bycie głuchym. Zauważa, że „ta książka przedstawia jedno doświadczenie – moje własne. Istnieje całe spektrum głuchoty, doświadczeń bycia głuchym i różnych sposobów radzenia sobie z nimi – tak jak istnieje całe spektrum całego ludzkiego doświadczenia. Każdy ma swoje zmagania i każdy ma też swoje triumfy. I każdy może być superbohaterem”²⁰. Takim superbohaterem jest głucha kobieta, przedstawiona w komiksie jako króliczek z „głuchymi” uszami, który zdaniem autorki komiksu, poprzez uszy się wyróżniał, mimo że tego w istocie nie chciał. Komiks opowiada historie codzienne króliczka, który mając „głuche” uszy, pokonywał codzienne bariery komunikacyjne i próbował przełamywać zakorzenione negatywne stereotypy postrzegania osób głuchych i słabosłyszących w otoczeniu. Cece staje się w ten sposób świadoma siebie i tego, że jest społecznym bytem i młodą kobietą, u której aparat słuchowy okazuje się mocnym atutem i częścią ekspresji jej ciała. Głuchota jest jej integralną częścią bycia kobietą i bohaterka nie próbuje zyskać desperacko akceptacji u innych, a jedynie szuka przyjaźni.

¹⁹ Komiks zdobył m.in. nagrody: Newbery Honor Book 2015 i Eisner Award 2015 za najlepszą publikację dla dzieci. Został przetłumaczony i wydany w kilku krajach europejskich.

²⁰ <https://www.theguardian.com/childrens-books-site/gallery/2015/aug/04/cece-bell-el-deafo-in-pictures> [dostęp: 30.12.2023].

Jej problemy są podobne do codziennych problemów rówieśniczek²¹. Bohaterka komiksu jest autobiograficznym awatarem, przez którego przefiltrowywane są wspomnienia z dzieciństwa autorki²². Warto zwrócić uwagę na wybór życia osoby głuchej, opartego na aparacie słuchowym i czytaniu z ust i odmowę używania języka migowego²³. Jej zdaniem język migowy wzmaga jedynie efekt gapienia się ludzi na nią i traktowania jej jako kogoś wyjątkowego, odstającego od normy społecznej. Warto podkreślić, że jej matka próbuje w komiksie przetłumaczyć dziewczynce, że ona jest wyjątkowa, tak jak wszystkie dzieci są wyjątkowe²⁴. Antropomorfizm bohaterki jako króliczka jest bardzo specyficznym zabiegiem i bardzo przypomina antropomorfizm zastosowany w komiksie *Maus* Arta Spiegelmana²⁵. W komiksie Bell wszyscy są króliczkami i mają swoje cechy własne, różny kolor sierści/skóry, inny kolor włosów, oczu. Są bowiem króliczkami wyjątkowymi we własny specyficzny sposób, próbującymi nie poddać się wpływowi społecznych stereotypów.

Formą uproszczenia otaczającej rzeczywistości są stereotypy. Na podstawie tak zwanych cech kategoryalnych, a więc wyrazistych właściwości obiektu, postrzegający automatycznie uruchamia nabyte schematy myślowe, po czym dokonuje rozpoznania umożliwiającego mu szybką i stosunkowo adekwatną reakcję. [...] powoduje to, że obserwowana osoba

²¹ W. Smith-D'Arezzo, J. Holc, *Reframing Disability through Graphic Novels for Girls. Alternative Bodies in Cece Bell's El Deafo*, „Girlhood Studies 9”, nr 1 (Spring 2016), s. 72–87.

²² S.M. Takakura, *Self-reflexive Anthropomorphism in Cece Bell's Autobiographical Comics. A Study of the Transgressions of Narrative Levels*, „Ilha do Desterro. Resignifying Critical Approaches in Literature, Film and Cultural Studies” 2023, t. 76, nr 1 s. 33–55.

²³ Ibidem.

²⁴ L. Poharec, *Of Course I am a Hero. Disability as Posthuman Ideal in Cece Bell's El Deafo*, [w:] *Uncanny Bodies. Superhero and Comics Disability*, red. S.T. Smith, J. Alaniz, Pennsylvania US 2019, s. 187–204.

²⁵ Ibidem; S.M. Takakura, *Self-reflexive Anthropomorphism...* op. cit.; W. Smith-D'Arezzo, J. Holc, *Reframing Disability...* op. cit.

zostaje bez większego namysłu zakwalifikowana do określonej kategorii społecznej, co najczęściej niesie dla niej negatywne skutki²⁶.

W celu przełamania tego typu stereotypowego podejścia głuche ilustratorki tworzą komiksy, które pokazują codzienne sytuacje osób głuchych z elementami humorystycznymi łagodzącymi wymowę. Tego typu komiksy sytuacyjne tak naprawdę opowiadają o niezbyt przyjemnych stronach codzienności osób głuchych, ich dyskryminacji oraz częstym braku porozumienia i wzajemnego szacunku pomiędzy światem osób głuchych a światem osób słyszących.

We Francji Sandrine Allier-Guepin²⁷ stworzyła komiks *Je suis sourde mais ce n'est pas contagieux !* [z franc: *Jestem głucha, to nie jest zaraźliwe!*] ilustrujący zabawne sytuacje z życia osoby głuchej. Warto dodać, iż wspomniany komiks został nominowany do nagrody Trophée de la différence na prestiżowym festiwalu komiksów w Angoulême we Francji w 2012 roku. Podobny tego typu zbiór scenek komiksowych obrazujących problemy życia społeczno-kulturalnego głuchych osób, także autorstwa Allier-Guepin, został wydany we Francji pod tytułem *Caricasourds* w 2020 roku. Allier-Guepin jest znana we Francji z serii komiksów historycznych opisujących znane postacie głuchych działaczy, tj. Laurent Clerc i Ferdinand Berthier oraz najnowszego komiksu o niesławnym kongresie w Mediolanie w 1880 roku.

Autorka w swych komiksach opisuje sytuacje codzienne osób głuchych w nawiązaniu do sytuacji politycznej, społecznej i kulturalnej we Francji i na świecie. Nie skupia się jednak na podkreśleniu swego doświadczenia życiowego jako kobiety głuchej migającej, ponieważ nadrzędnym celem jej rysunków i komiksów jest upowszechnienie wiedzy o społeczności głuchych.

²⁶ A. Wojtyła, *(Nie)normalność w społecznym zwierciadle. Opresyjne wzory, podziały oraz projekty cielesności jako kontekst doświadczenia kobiet z widoczną niepełnosprawnościami*, „Interdyscyplinarne Konteksty Pedagogiki Specjalnej” 2013, nr 3, s. 102.

²⁷ Sandrine Allier-Guepin (1974) – głucha ilustratorka i graficzka komputerowa. Przez siedem lat pracowała dla stowarzyszenia DesMains & Des Signes jako nauczycielka francuskiego języka migowego oraz przewodnik dla niesłyszących w muzeach Grenoble. *Les Sourdoués* to jej pierwszy opublikowany komiks, który ujawnia już bardzo osobisty styl. Obecnie mieszka w Villefontaine, nadal maluje i pasjonuje się historią sztuki, literaturą i podróżami.

Podobną tematykę poruszała znana w Polsce głucha ilustratorka Małgorzata Szok-Ciechacka²⁸, która tworzyła winiety i ramki komiksowe jednostronne lub jednopaskowe z dymkami dialogowymi w celu pokazania codziennych sytuacji osób głuchych. Sama autorka odpowiedziała na zadane jej pytanie o obraz świata w jej komiksach: „w moich komiksach został ukazany raczej świat głuchych, którzy w swoim życiu codziennym borykają się z takimi trudnościami, jak: brak tłumaczy w polskich urzędach, bankach, przychodniach lekarskich, szpitalach i różnych innych instytucjach. Są to także głusi, którzy doświadczają dyskryminacji, zjawiska audyzmu we własnych rodzinach. W komiksach często starałam się podkreślić to, że brak znajomości polskiego języka migowego u osób słyszących czy słabosłyszących nie oznacza, że inni nie mogą się porozumieć z osobą głuchą, bo mogą sięgnąć po inne formy komunikacji, np. pisanie na kartce czy na ekranie telefonu, w urzędach i przychodniach mogą zadbać o dostęp do Internetu, aby można było skorzystać z usług wideo-tłumacza itp.”²⁹.

W Hiszpanii tematyka problemów codziennych osób głuchych została ujęta w komiksach *Mundos diferentes* i *Azul turquesa* autorstwa Isabel de las Heras Vidal znanej jako Oreja Voladora³⁰. Autorka w trakcie studiów poznała twórczość rysowników z całego świata w szczególności komiksy internetowe nowej generacji takie jak *Sarah's Scribbles* autorstwa Sarah Andersen³¹ i rysunki Flavity Banany³².

²⁸ Małgorzata Szok-Ciechacka jest głuchą ilustratorką, absolwentką Akademii Podlaskiej w Siedlcach ze specjalizacją pedagogika opiekuńczo-wychowawczą, freelancerką oraz graficzką komputerową. Mieszka w Brodnicy.

²⁹ Materiały własne, wywiad z dnia 20 marca 2021 roku.

³⁰ Isabel de las Heras Vidal (1985 r.) – absolwentka Wydziału Sztuk Pięknych Akademii Sztuk Pięknych w Granadzie (Hiszpania). Hiszpańska rysowniczka, grafik i ilustratorka. Autorka i ilustratorka kilku książek m.in. *Mundos diferentes*, *Ishi va a escuela*, *Velez Veloz y el tigre blanco*.

³¹ Sarah Andersen (1995 r.) – amerykańska rysowniczka i ilustratorka. Absolwentka Maryland Institute College of Art w 2014 roku i obecnie mieszka na Brooklynie.

³² Flavia Álvarez-Pedrosa Pruvost – lepiej znana jako Flavita Banana (1985 r.), hiszpańska ilustratorka i rysowniczka.

Celem autorki było pokazanie życia codziennego głuchych obfitującego w problemy takie jak: brak tłumaczy języka migowego, bariery komunikacyjne, słaba edukacja w szkołach dla głuchych. Problemy są pokazane z dozą humoru przyswajalnego i akceptowalnego przez osoby słyszące z elementami wiedzy na temat środowiska głuchych, przez co stają się one bardziej świadome odmienności kulturowo-językowej społeczności głuchych³³.

Amerykańska rysowniczka Carlisle Robinson³⁴ stworzyła serię krótkich komiksów i pasków komiksowych o wielu głuchych bohaterach, m.in. *Case of Victor Gray* – o głuchym nauczycielu, który podjął walkę z uprzedzeniami i systemem edukacyjnym zabraniającym używania w szkole swojego języka, czyli języka migowego. Komiks jest krytyką panującego systemu edukacji³⁵, którego dominującym elementem jest nauka mowy, czytania z ust z pominięciem języka migowego. Trzeba pamiętać, że język migowy dla wielu głuchych jest pierwszym językiem od dzieciństwa i osoby głuche w nim najlepiej wyrażają swoje emocje.

³³ Materiały własne, ankieta z dnia 20 marca 2021 roku.

³⁴ Carlisle Robinson jest kanadyjską i amerykańską ilustratorką i twórczynią komiksów. Pasjonatka opowiadania i edukacji społeczeństwa z zakresu grup mniejszości zwłaszcza głuchych. Absolwentka Uniwersytetu Gallaudet i mgr Centrum Studiów Komiksowych Hartford, Vermont, USA. Obecnie mieszka w Toronto w Kanadzie.

³⁵ W 1880 r. w Mediolanie odbył się Międzynarodowy Kongres Nauczycieli dla Niesłyszących, w wyniku którego zakazano używania w szkołach dla niesłyszących języka migowego. Kongres uznał za główną metodę niemieckich pedagogów, traktujących Głuchych jako osoby upośledzone, które muszą się nauczyć za wszelką cenę mówić. Na obrady Kongresu w Mediolanie nie zaproszono i nie wpuszczono głuchych nauczycieli i słyszących zwolenników języka migowego. W ten sposób przez ponad sto lat metodą dominującą w edukacji Głuchych stała się metoda oralna. Usunięto zatem język migowy ze szkół na rzecz mowy dźwiękowej. Dopiero w 1980 roku odbył się Międzynarodowy Kongres Edukacji Głuchych w Hamburgu, podczas którego skrytykowano metodę oralną jako dominującą. Podkreślono wówczas, że Głusi mają prawo do edukacji w swoim języku. W 1984 roku odbyła się konferencja na temat alternatywnych metod wychowania Głuchych pod auspicjami ONZ w Paryżu, podczas której zaprezentowano wyniki badań międzynarodowych ekspertów nad edukacją Głuchych. Badania te potwierdziły, że metoda oralna tylko nielicznym Głuchym umożliwia opanowanie mowy i pism, zob. B. Szczepankowski, *Niesłyszący, głusi, głuchoniemi...* op. cit.

ALTERNATYWNA FORMA ARTYSTYCZNEJ WYPOWIEDZI – WYBRANE ZINY AMERYKAŃSKICH TWÓRCZYŃ

Oprócz komiksów alternatywną formą autorskiej wypowiedzi zarówno artystycznej, jak i publicystycznej jest zin. „Za Wojciechem Kajtochem należy stwierdzić, że zin jest: dziełem «jednego człowieka lub grupki przyjaciół», niepozostających w stosunku pracy; integralny w treści, grafice, metodzie łamania i języku; kontestujący zastaną rzeczywistość z punktu widzenia mniejszości; niekomercyjny – dystrybucja skierowana jest do konkretnych osób (ziny można dostać na koncertach lub w sprzedaży wysyłkowej, rzadko w stacjonarnych sklepach komiksowych), wydawany na papierze, a nieistniejący w Internecie jako aktualizowana strona www”³⁶.

Oliwia Kopcik, pisząc we wstępie do analiz charakterystyki anarcho-punkowego zina *Chaos w mej głowie*, wskazuje, iż „Włodzimierz Chorążki wymienia trzy kategorie: ziny, fan-ziny oraz art-ziny. W zinach publikowane są opiniotwórcze teksty publicystyczno-informacyjne, dotyczące głównie tematów politycznych i społecznych. Druga kategoria – fan-ziny – to publicystyczne pisma, poświęcone określonemu tematowi, kierowane głównie do osób zainteresowanych tą tematyką. Ostatni segment, czyli art-ziny, to pisma traktujące o szeroko pojętej sztuce. Stanowią alternatywę dla mód artystycznych promowanych w prasie głównego nurtu”³⁷.

Ziny wspomniane w niniejszym artykule, stworzone przez amerykańskie głuche twórczynie, można określić jako ziny publicystyczne, wiele czerpiące ze znanych zinów feministycznych Riot Grrrl³⁸, z elementami art-zina.

³⁶ M. Flont, *Tytuły polskich zinów. Wstęp do badań nad animą „trzeciego obiegu” (1978–1989) i „obiegu alternatywnego” (od 1990)*, „Prace Językoznawcze” 2016, nr 3, s. 31–32.

³⁷ O. Kopcik, *Gatunki dziennikarskie w anarcho-punkowym zinie „Chaos w mojej głowie” (badania wstępne)*, „Com.press” z kwietnia 2019 roku, s. 22, <https://www.docdroid.net/Jf81vF/kopcik-chaos-w-mojej-glowie-gatunki-dziennikarskie-pdf> [dostęp: 30.12.2023].

³⁸ *Riot Grrrl* jest to nazwa „podziemnego” ruchu punkowo-feministycznego, który został zapoczątkowany w latach 90. XX w. Szerzej w książce: S. Marcus, *Do przodu, dziewczyny! Prawdziwa historia rewolucji riot grrrl*, Wołowiec 2022; T. Robbins, *From Girls to Grrrlz. A History of Comics from Teen to Zines*, San Francisco, CA 1998.

Sylwia Chutnik pisze: „ziny stworzone przez dziewczęta i kobiety – nazywane przez badaczki tematu *grrrl zines*³⁹ – są miejscem, gdzie autorki konstruują swoją tożsamość, a także wspólnotę poprzez publikację materiałów, które wiążą się z ich kompetencjami kulturalnymi i społecznymi”⁴⁰.

Ziny głuchych twórczyń mogą być jedną z form manifestu ich tożsamości oraz miejscem, w którym prezentują swoje osobiste doświadczenia z bycia głuchą, bycia inną (w szczególności Rei Ga-Wun Leung⁴¹ z Kanady, która określa się jako queer w ciele kobiety). Od razu należy podkreślić fakt, iż mała liczba zinów zarchiwizowanych w amerykańskich kolekcjach (udostępnionych autorce niniejszego artykułu) nie oznacza, że nie ma innych zinów. Cechą charakterystyczną zinów jest ich ulotność, czasowość i bycie poza oficjalnym obiegiem publikacyjnym, który wymaga posiadania numeru ISBN. Ziny nie mają nadanych numerów ISBN lub ISSN, dlatego nie są dostępne w tradycyjnych bibliotekach z książkami papierowymi. Ponadto z dozą sporego prawdopodobieństwa można założyć fakt, iż mała liczba zinów wiąże się z niezbyt dobrą znajomością pisanego języka angielskiego wśród osób głuchych i preferencją używania amerykańskiego języka migowego w codziennej komunikacji. Odrębne narzucające się pytanie, które może być podstawą kolejnego artykułu, to pytanie o formę zina w kontekście kultury Głuchych: czy definicja zina, a raczej perzina (z ang. *personal zin/osebisty zin*) obejmuje formę filmu wideo z uwzględnieniem specyfiki języka wizualno-przestrzennego?

³⁹ Określenie używane na ziny tworzone przez kobiety i dziewczyny (za S. Chutnik). Także szerzej we wspomnianej książce S. Marcus.

⁴⁰ S. Chutnik, „*Sorry za bazgroły*”. *Typografia i topografia kobiecych zinów*, „Kultura Współczesna” 2017, nr 4(97), s. 44; <https://nck.pl/upload/2019/01/4d-sorry-za-bazgroly.pdf> [dostęp: 30.12.2023].

⁴¹ Rei Ga-Wun Leung (Vancouver, Kanada) jest aktywistką, zin-poetą-artystką, która wierzy w bycie ucieleśnioną prawdą, taką jak życie autentycznymi jaźniami i znajdowanie znaczących powiązań z innymi, na przykład dostarczanie wiedzy w strategiach, poszukiwanie mądrości i żywych doświadczeń w ramach współpracy, zajmuje się opowiadaniem historii, poezją, ilustracją i tworzeniem zinów. Autorka zinów *DeafPOC* i *Zin 2017 Life-Conditions*. Posługuje się amerykańskim migowym (ASL – *American Sign Language*).

Chutnik wspomina też, że zrobienie i upowszechnienie zina

przypomina wysyłanie listu do anonimowego adresata, ale z nadzieją, że znajdzie go ktoś, kto zrozumie intencje nadawcy, ponieważ jest z podobnego kręgu kulturowego, ma podobną wrażliwość czy poglądy. Te na pozór niechlujne, kopiowane na zwykłej maszynie ksero, zrobione całkowicie samodzielnie według zasady DIY (*Do It Yourself*), przypominające szkolne gazetki wydawnictwa posiadają bogatą formę graficzną, która wykorzystuje sztukę kolażu, a także gotowe naklejki, ozdoby nanoszone po powieleniu strony (brokat), kolorowe długopisy i mazaki⁴².

Charakter takiej gazety z bogatą formą graficzną w postaci drobnych rysunków, będących ilustrowanym dopełnieniem-komentarzem do poezji pisanej ręcznie w angielskim języku, mają dwa ziny Rei Ga-Wun Leung (napisała je jeszcze jako Jessica Leung): *DeafPOC* z 2016 roku oraz *Zin 2017 – Life-Conditions*. Leung mówi: „myślałam o tym, jak bardzo chciałam podzielić się moją historią i punktem widzenia jako głucha Azjatka (kolorowa osoba). O tym, w jaki sposób radzę sobie z barierami i sposobami komunikacji jako ludzki byt. [...] Wartościuję i uznaję siebie jako całość, a nie jako oddzielny byt”⁴³.

DeafPOC z 2016 jest zbiorem poezji opowiadającej o własnej tożsamości queer, akceptacji, o budowaniu własnego poczucia wartości i tożsamości. Drobne rysunki główek-portrecików, symboli, przedmiotów, ręczne pisanie poezji z uwypukleniem ważnych cytatów w postaci powiększonych liter, gdzieś tam kleksy, celowe brudne przekreślenia stanowią siłę tego zina i tworzą z niego niezwykle intymny tomiko-pamiętnik. Zin otrzymał nagrodę Najlepszy polityczny zin roku od amerykańskiego czasopisma „Broken Pencil”.

Zin 2017 – Life-Conditions stanowi swego rodzaju kontynuację *DeafPOC* i opowiada o życiu codziennym. W zinnie jest zawartych dużo więcej rysunków niemalże abstrakcyjnych, sugerujących swoiste psychologiczne portrety

⁴² S. Chutnik, op. cit.

⁴³ <https://brokenpencil.com/features/deaf-zinesters-wont-wait-up/> [tłum. własne, dostęp: 30.12.2023].

głów. Stylistycznie zin jest bardzo podobny do *DeafPOC* i jest klasycznym zinem w duchu *riot grrls*.

W kolejnym bardzo interesującym zinie *Cyanide* stworzonym przez Lynn Y. Hou⁴⁴ (która jest z pochodzenia głuchą Azjatką) autorka sformułowała manifest zobowiązujący ją do głoszenia każdemu obcemu na ulicy faktu, że jest głucha i że nie może słyszeć. Słowo „deaf” jest wyodrębnione formalnie za pomocą wyciętego obszaru wokół słowa w formie prostokąta i powtórzone oraz przyklejone w kilku miejscach dla wzmocnienia przekazu.

Zin ma charakter publicystyczny z niewielką liczbą graficznych przerywników. Lynn wyraźnie pisze, że wielu ludzi nie wie, co to jest bycie głuchym i jak to naprawdę wygląda. Zin jest sposobem dotarcia do wielu ludzi i uświadamianiem ich, jak głuchota i jej postrzeganie przez świat słyszących wpływają na sytuację osób głuchych w społeczeństwie.

Perspektywa postrzegania świata przez Lynn jest wieloraka, oscylująca wokół zagadnień płci, rasy, niepełnosprawności i seksualności (określenia płci). Sama Lynn przyznaje, że wpływ na jej twórczość pisarską wyrażaną w zinach wywarły pisma i ziny radykalnych feministek oraz literatura latynoamerykańska. Pierwszy numer *Cyanide* zawiera mnóstwo fotografii, rysunków, kolaży, tekstów pisanych zarówno komputerowo, maszynowo, jak i ręcznie.

Drugi numer *Cyanide* ma charakter bardziej publicystyczny i zawiera dużo mniej wstawek graficznych. Natomiast akcentem podkreślającym wymowę emocjonalną stają się typograficzne zabawy z czcionką wybranych zdań, sentencji, które są w ten sposób podkreślane w tekście.

Najbardziej znaną ze swojej twórczości pisarskiej w formie zinów jest Kerri Radley⁴⁵, która stworzyła autorski zin *Deafula* ukazujący się w latach

⁴⁴ Lynn Y. Hou to amerykańska queerowa głucha aktywistka, z pochodzenia Azjatka, pisząca o stereotypach płci, niepełnosprawności, pochodzenia, z którymi spotykała się w szkole i w życiu społecznym.

⁴⁵ Kerri Radley jest pisarką, której celem jest zwiększenie widoczności osób niepełnosprawnych poprzez tworzenie artefaktów kulturowych, które dokumentują i potwierdzają życiowe doświadczenia, jednocześnie działając jako źródło informacji dla pełnosprawnych sprzymierzeńców. W okresie od 2010 do 2017 roku Kerri wydała uznany zin *Deafula* (powstało 8 numerów). Pisząc do zinów i innych publikacji, organizując ogólnokrajowe wycieczki czytelnicze oraz organizując panele i dyskusje, Kerri miała na celu podniesienie

2010–2015. Dotychczas powstało 8 numerów. Zin ten jest mocno publicystyczny, jednak bardzo interesujący z uwagi na mnogość podejmowanych tematów w kolejnych numerach⁴⁶.

Deafula nr 1 (2010) opisuje życie autorki, wyjaśnia zawilości i meandry kultury Głuchych, immersji w tę kulturę, życie pomiędzy dwoma światami, porady *savoir vivre* dla osób słyszących i kończy się podkreśloną typograficznie (mocno wycięte paski i podkreślone mazakiem) i kolorystycznie (pogrubiłone na czarno) puentą: *Above all, treat them like normal people! Because they are!* [tłum. z ang.: przede wszystkim traktuj ich jako normalnych ludzi! Ponieważ nimi są!].

Deafula nr 2 (2011) ma znaczący tytuł: *The Insurance Issue* [tłum. z ang.: Tematyka ubezpieczenia] i opowiada osobiste doświadczenia autorki z zakupem aparatów i baterii z amerykańskiego medycznego ubezpieczenia, które *de facto* nie pokrywa tego typu zakupów, a przynajmniej w okresie pisania *Deafuli* ich nie pokrywało.

Deafula nr 3 (2012) jest bardzo znaczący z uwagi na osobiste refleksje autorki dotyczące kultury Głuchych, Głuchych pisanych przez dużą literę G. Autorka na wstępie zaznacza, że jej doświadczenia, opisane w zinie, nie opowiadają o całej społeczności. Są wyłącznie jej osobistym doświadczeniem. Zin podnosi problematykę bycia lub nie bycia samo-rzecznikiem społeczności, mówienia w jej imieniu.

Deafula nr 4 (2012) ma z kolei tytuł: *The Employment Issue* [tłum. z ang.: Tematyka zatrudnienia]. Autorka skupia się na życiu zawodowym, problemach dyskryminacji i długotrwałym szukaniu pracy.

Deafula nr 5 (2013) jest opowieścią pt: *Interview with my Mother* [tłum. z ang.: Wywiad z moją matką]. Matka autorki jest osobą słyszącą, która wychowała głuche dziecko. Jest to transkrybowany zapis rozmowy autorki z matką na temat wychowania, reakcji matki słyszącej, jej podejścia do wychowania dziecka głuchego, sytuacji szkolnych itp.

świadomości na temat walki z niepełnosprawnością, kwestionowanie głównego nurtu narracji o zdolnościach i głośne domaganie się bardziej dostępnego, sprawiedliwego świata. Zaprzestała twórczości po wyjściu za mąż i urodzeniu dzieci. Jest niesłysząca, nie posługuje się migowym w stopniu biegłym.

⁴⁶ <https://www.erindorney.com/blog/deafula-zine-8> [dostęp: 30.12.2023].

Deafula nr 6 (2013) nosi tytuł: *Tour Stories* [tłum. z ang. *Historie podróży*] i opowiada o podróżach trzech kobiet twórczyń zinów przez siedem miast wraz ze swoimi zinami, uczestniczących także w Festiwalu Zinów w Chicago. Jest to zapis ich przygód, wrażeń i obserwacji własnych.

Deafula nr 7 (2013) podnosi bardzo wrażliwy temat dostępności i niepełnosprawności w społecznościach i jest efektem zrealizowanego przez Radley grantu *the Leeway Foundation Art And Change Grant*.

Deafula nr 8 (2015) jest ostatnim zinem i tytuł: *The RELATIONSHIPS Issue* [tłum. z ang.: *Tematyka relacji*] dotyczy mieszanych związków, czyli osoby głuchej z osobami słyszącymi. Autorka opowiada o swoich związkach partnerskich z mężczyznami słyszącymi, małżeństwie i problemie ableizmu, czyli niezauważania problemów niepełnosprawności w związkach oraz dyskryminacji. Trzeba podkreślić, że temat ableizmu przewija się przez wszystkie numery *Deafuli*.

Warto przytoczyć fragment krótkiego wywiadu z Radley na temat motywów pisania *Deafuli*:

Piszesz serie zinów Deafula od 2010 roku – jakie tematy poruszałaś w poprzednich numerach? Co zainspirowało ten numer?

W *Deafuli* piszę o niezliczonych sposobach, w jakie moja głuchota wpływa i kształtuje moje życie – od rodziny, przez poszukiwanie pracy, tożsamość, poczucie winy, po religię. Numer 7 był mocno zainspirowany niesamowitym panelem, w którym brałam udział podczas Chicago Zine Fest 2013, gdzie rozmawialiśmy o dostępie dla osób niepełnosprawnych w społeczności zinów.

Głuchota jest oczywiście dużą częścią twojej tożsamości jako osoby i jako twórczyni zinów (z ang. *zinester*). Czy kiedykolwiek czułaś się przez to ograniczona lub zaszufładowana – że być może ludzie oczekują, że będziesz pisać tylko o sprawach osób niesłyszących – czy też głuchota jest czymś, o czym zawsze chcesz pisać, ponieważ nie widzisz, jak robią to inni zinesterzy? Albo gdzieś pomiędzy?

Gdzieś pomiędzy, bo czuję jedno i drugie! Jak często doświadczają inne osoby niepełnosprawne, ja często jestem redukowana i szufładowana przez moją niepełnosprawność. Ludziom trudno jest postrzegać to jako

część mojej tożsamości, a nie jedyną istotną lub ważną rzecz we mnie – całą moją osobowość. A jednak jest to dla mnie bardzo ważne, aby o tym pisać – muszę dać głos mojej walce. Naprawdę, to miecz obosieczny⁴⁷.

Radley stworzyła także autorski zin *Danger unheard*, w którym opisuje bardzo trudną komunikację osób głuchych z policją. Brak efektywnej komunikacji, brak wiedzy wśród policjantów na temat kultury Głuchych powodują, że zdarzają się wypadki śmiertelne osób głuchych, branych omyłkowo za przestępców, ponieważ nie słyszeli sygnałów radiowozów policjantów lub sygnałów kontroli. Radley celowo kopiuje i wkomponowuje w tekst zina nagłówki z gazet wraz z informacjami o śmierci osób głuchych zabitych przez policjantów. Nagłówki wraz z informacjami stają się tłem dla wyodrębnionych i podkreślonych czcionką z maszyny do pisania poradami, czego nie robić, opisami problemów itp.

Wspomniana w rozdziale o komiksach Carlisle Robinson stworzyła swoisty internetowy zin *What QQ*⁴⁸, opowiadający o jej doświadczeniach bycia queer.

Okazuje się, że ziny w swej formie i tematyce są bardzo różnorodne. Dla przykładu zin Anny Manankiny z Charkowa z Ukrainy (nick Anemna) *Land of the Deaf*⁴⁹ jest nietypowy, bo pomyślany jako rodzaj alfabetu języka migowego, prezentującego swego rodzaju utopijny świat, gdzie wszyscy ludzie rozumieją się nawzajem bez żadnych problemów i pozbywają się wszystkich narzuconych społecznych klisz oraz norm. Ilustracje zawarte w zinie przedstawiają 25 rysunków rąk w układzie alfabetu migowego jako metodę uniwersalnej zrozumiałej komunikacji. Tym, co mocno wyróżnia ten zin, jest podkreślenie roli znaków i alfabetu języka migowego, w szczególności w formie graficznej bez dodatku tekstu. W analizowanych wcześniej zinach tekst pełni bardzo ważną rolę informacyjną, skierowaną przede wszystkim do osób słyszących i zwiększającą w ten sposób ich wiedzę o świecie Głuchych.

⁴⁷ <https://womanzine.tumblr.com/post/123602827520/kerri-radleys-deafula-7-was-included-in> [dostęp: 30.12.2022].

⁴⁸ <https://www.carlisle-robinson.com/comics-2#/what-qq/> [dostęp: 30.12.2022].

⁴⁹ <https://www.behance.net/gallery/39106887/Land-of-the-deaf-zine> [dostęp: 30.12.2022], materiały własne.

Znaki alfabetu języka migowego w zinach i komiksach nie są często używane, raczej są używane powszechnie w ulotkach informacyjnych, podręcznikach do nauki języka migowego, broszurach informacyjnych o stowarzyszeniach, klubach i działaniach na rzecz osób głuchych.

PODSUMOWANIE

Odpowiedź na pytania postawione we wprowadzeniu do artykułu (czy problem bycia inną, podwójnie stygmatyzowaną, czyli głuchą kobietą, jest akcentowany w twórczości zinowej i komiksowej głuchych artystek? A może jest tak, że twórczość głuchych artystek skupia się wyłącznie na pokazaniu wydarzeń i emocji z życia osoby głuchej bez wyraźnych odniesień i podziałów na płęć?) wydaje się raczej jednoznaczna.

Mając przed oczyma spektrum tematyki komiksów i zinów publikowanych przez głuche rysowniczki, można stwierdzić z całą pewnością, że cechą absolutnie dominującą jest ich prospołeczność, chęć zwrócenia uwagi na pomijaną społeczność głuchych i mocne uwikłanie w negatywne stereotypy poprzez opisywanie własnych doświadczeń życiowych z punktu widzenia osoby głuchej (bez zaznaczonego podziału płci). Doświadczenie codziennego życia jako kobiety nie jest tematyką wiodącą u wszystkich przedstawionych autorek, jedynie bardziej podkreślaną w komiksie Tais, który ma wydźwięk mocno feministyczny. Najprawdopodobniej głównym celem autorek jest widzialność ich problemów jako osoby głuchej, a niekoniecznie jako głuchej kobiety. Nie ma tu aspektu bycia superbohaterką walczącą za innych na podobieństwo głuchych bohaterów komiksów Marvelowskich (Echo, Hawkeye). Dla przykładu superbohaterstwo El Deafo jest raczej celem pozyskania wokół siebie przyjaciół, którzy by akceptowali odmiennosć⁵⁰. Warto uwypuklić fakt, iż badaczki Smith-D'Arezzo i Holc wskazują, że sposób ujęcia bohaterki El Deafo nie redukuje jej do klasycznej reprezentacji tzw. dysfunkcji słuchu. Ale zarazem akcentuje fakt bycia Inną, która nie może poznać przez swoją inność przyjaciół⁵¹. Celowo w artykule nie pojawia się słowo „niepełnosprawność” i jest to zbieżne z interpretacją komiksu El Deafo jako pisanego w duchu posthumanizmu

⁵⁰ S.M. Takakura, *Self-reflexive Anthropomorphism...* op. cit.

⁵¹ W. Smith-D'Arezzo, J. Holc, *Reframing Disability...* op. cit.

wypuklającego podmiotowość bohatera i jego wyjątkowość⁵². Omówione w artykule pozostałe ziny i komiksy nie zostały dotychczas poddane szerszej analizie, ale śmiało można je zaliczyć do nurtu posthumanistycznego. Zaś autobiograficzność tworzonych komiksów i zinów jest sposobem na zwrócenie uwagi na pomijaną w szerokim odbiorze społeczność głuchych zarówno pod względem kulturowym, jak i społecznym. Tego typu rozumienie autobiograficzności El Refaie opisuje jako ważne narzędzie twórcze, za pomocą którego marginalizowane osobowości mogą zostać wreszcie usłyszane, a ich specyficzne doświadczenia nabierają ważności w oczach odbiorców⁵³. Jest to także symptomatyczne zjawisko w kontekście sztuki komiksowej tworzonej przez głuche rysowniczkę. Wprowadzani bohaterowie, bohaterki ze scen komiksowych opierają się jednoznacznej etnicznej i geograficznej identyfikacji, przez co poszerza się spektrum wiedzy i wyobrażeń o nich, jak we współczesnych amerykańskich narracjach (autobio)graficznych⁵⁴. W duchu manifestu *riot grrlz* można rzec:

PONIEWAŻ wiemy, że życie może być czymś więcej niż tylko fizyczną egzystencją. Dlatego jesteśmy świadome, że idea „zrób to sama” (DIY) jest kluczowa dla nadchodzącej, wścieklej grrrl-rock-rewolucji, która będzie miała na celu uratowanie kulturalnego i psychicznego świata dziewczyn przy użyciu ich własnych pojęć [...]. PONIEWAŻ dla nas, dziewczyn, łatwiejsze ma stać się usłyszenie/zobaczenie naszych prac po to, byśmy mogły dzielić się strategiami oraz się wzajemnie krytykować i chwalić⁵⁵.

Zdaniem El Refaie nabiera sensu traktowanie komiksów autobiograficznych jako szeroką kategorię pisania o życiu poprzez sekwencyjne obrazy

⁵² L. Poharec, *Of Course I am a Hero...* op. cit.

⁵³ E. El Refaie, *Autobiographical Comics. Life Writing in Pictures*, Mississippi/Jackson 2012.

⁵⁴ E. Klimek-Dominiak, *Żydowsko-amerykański komiks (auto)biograficzny: powieść graficzna czy pamiętnik graficzny?*, „Autobiografia” 2017, nr 1 (8).

⁵⁵ S. Chutnik, op. cit.

i słowa. Tego typu twórczość się różni w zależności od warunków społecznych, kulturalnych, ekonomicznych, w jakich jest ona tworzona⁵⁶.

Warto podkreślić fakt, iż „w procesie kreacji nie ma wśród twórczyń i twórców reguły, co się pojawia pierwsze: słowo czy obraz”⁵⁷. Linia rysowania (czyli połączenia obu form) odwołuje się do gestu i inscenizuje gest – a zatem cielesność twórcy – jako istotny motor narracyjności⁵⁸. U głuchych twórczyń słowo jest nie tyle wizualną linią, ale poprzez swoją treść i znaczenie dopowiada to, co jest często szerzej nieznane.

Komiksy i ziny tworzone przez głuche rysowniczeki są mocno połączone ze słowem komentarzem narracyjnym do rysunków, który dopowiada w pełni specyfikę i kulturę społeczności głuchych, po to, by społeczność głuchych stała się we współczesnym świecie dużo bardziej widzialna. Zwłaszcza dlatego, że piszą je kobiety, które są wrażliwe społecznie, próbują poprzez słowo (w przyszłości być może poprzez wideo, formę wideo-zina) zwrócić uwagę na pomijane niesłusznie problemy. Perspektywa osobista kobiet głuchych staje się zarazem perspektywą społeczności.

BIBLIOGRAFIA

Literatura przedmiotu

- Brueggemann S., Burch S., *Women and Deaf Visions*, Washington 2006.
- Becker G., Jauregui J., *The Invisible Isolation of Deaf Women. Its Effect on Social Awareness*, „The Journal of Sociology & Social Welfare”, t. 8, nr z 2 czerwca 1981, s. 249–262.
- Carbin C., *Deaf Heritage in Canada. A Distinctive, Diverse and Enduring Culture*, Ontario CA 1996.
- Chutnik S., „*Sorry za bazgroły*”. *Typografia i topografia kobiecych zinów*, „Kultura Współczesna” 2017, nr 4(97), s. 42–51, <https://nck.pl/upload/2019/01/4d-sorry-za-bazgroly.pdf> [dostęp: 30.12.2023].

⁵⁶ E. El Refaie, *Autobiographical Comics...* op. cit.

⁵⁷ Kupczyńska K., *Ryso-pisanie, linio-wizualność i (formalne) stany krytyczne w komiksie autobiograficznym*, „Teksty Drugie” 2022, nr 1, s. 84–105.

⁵⁸ Ibidem, s. 84–105.

- Durr P., *De'Via: Investigating Deaf Visual Art*, „Deaf Studies Today!” 2006, nr 2, s. 167–187.
- Flont M., *Tytuły polskich zinów. Wstęp do badań nad onimią „trzeciego obiegu” (1978–1989) i „obiegu alternatywnego” (od 1990)*, „Prace Językoznawcze” 2016, nr 3, s. 31–54.
- Holcomb T.K., *Introduction to Deaf Culture*, Oxford 2023 (edycja poszerzona).
- Kannapell B., *Inside the Deaf Community*, [w:] *American Deaf Culture*, red. S. Wilcox, Burtonsville 1989.
- Kasprzak T., *Feministyczne studia nad niepełnosprawnością wobec postaw dyskryminujących kobiet z niepełnosprawnością*, „Interdyscyplinarne Konteksty Pedagogiki Specjalnej” 2019, nr 24, s. 133–147.
- Kelly A.B., *Herstory and Education of Deaf Women*, „Society for American Sign Language Journal” 2022, t. 6, nr 1, Article 3., s. 4–7, <https://open.clemson.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1036&context=saslj> [dostęp: 30.12.2023].
- Kieruzalska J., *Tożsamość Głuchych kobiet a feminizm*, [w:] *Głusza – katalog*, red. D. Stanosz, Katowice 2022, s. 84–93.
- Klimek-Dominiak E., *Żydowsko-amerykański komiks (auto)biograficzny: powieść graficzna czy pamiętnik graficzny?*, „Autobiografia” 2017, nr 1 (8), s. 121–132.
- Kopcik O., *Gatunki dziennikarskie w anarchopunkowym zinie „Chaos w mojej głowie” (badania wstępne)*, „Com.press” 2019 nr z kwietnia, Kraków 2019, s. 20–38. <https://www.docdroid.net/Jf181vF/kopcik-chaos-w-mojej-glowie-gatunki-dziennikarskie-pdf> [dostęp: 30.12.2023].
- Kuczyńska K., *Ryso-pisanie, linio-wizualność i (formalne) stany krytyczne w komiksie autobiograficznym*, „Teksty Drugie” 2022, nr 1, s. 84–105.
- Ladd P., *Understanding Deaf Culture. In Searching of Deafhood*, Clevedon 2003.
- Ladd P., *Unrecognized Curriculum. Seeing through New Eyes-Deaf Culture and Deaf Pedagogies*, San Diego CA 2023.
- Lane H., *Maska dobroczynności. Deprecjacja społeczności głuchych*, tłum. T. Gałkowski, J. Kobosko, Warszawa 1999.
- Lee J., *Family Matters: Female Dynamics within Deaf School*, [w:] S. Brueggemann, S. Burch, *Women and Deaf Visions*, Washington 2006, s. 5–20.
- Padden C., Humphries T., *Deaf in America. Voices from a Culture*, Massachusetts 1988.

- Padden C., Humphries T., *Inside Deaf Culture*, Massachusetts 2006.
- Poharec L., *Of Course I am a Hero. Disability as Posthuman Ideal in Cece Bell's El Deafo*, [w:] *Uncanny Bodies. Superhero and Comics Disability*, red. S.T. Smith, J. Alaniz, Pennsylvania US 2019, s. 187–204.
- Pstrąkowski T., *Polski komiks autobiograficzny*, „Autobiografia. Literatura. Kultura. Media” 2015, [https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Autobiografia_Literatura_Kultura_Media/Autobiografia_Literatura_Kultura_Media-r2015-t-n2_\(5\)/Autobiografia_Literatura_Kultura_Media-r2015-t-n2_\(5\)-s33-47/Autobiografia_Literatura_Kultura_Media-r2015-t-n2_\(5\)-s33-47.pdf](https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Autobiografia_Literatura_Kultura_Media/Autobiografia_Literatura_Kultura_Media-r2015-t-n2_(5)/Autobiografia_Literatura_Kultura_Media-r2015-t-n2_(5)-s33-47/Autobiografia_Literatura_Kultura_Media-r2015-t-n2_(5)-s33-47.pdf) [dostęp: 30.12.2023].
- Robbins T., *From Girls to Grrrlz. A History of Comics from Teen to Zines*, San Francisco, CA 1998.
- El Refaie E., *Autobiographical Comics. Life Writing in Pictures*, Mississippi–Jackson 2012.
- Serafin D., *Niewidzialna kobiecość kobiet z niepełnosprawnością intelektualną: fenomenograficzne rekonstrukcje nauczycielskich narracji*, „Niepełnosprawność. Dyskursy pedagogiki specjalnej” 2021, nr 43, s. 24–43.
- Sheridan L., *The Higher Education of Deaf-mute Women*, „American Annals of the Deaf and Dumb” 1875, t. 20, nr 4, October, s. 248–252.
- Smith-D’Arezzo W., Holc J., *Reframing Disability through Graphic Novels for Girls. Alternative Bodies in Cece Bell's El Deafo*, „Girlhood Studies 9” 2016, nr 1 (Spring), s. 72–87.
- Szczepankowski B., *Niestyszący, głusi, głuchoniemi: wyrównywanie szans*, Warszawa 1999.
- Takakura S.M., *Self-reflexive Anthropomorphism in Cece Bell's Autobiographical Comics. A Study of the Transgressions of Narrative levels*, „Ilha do Desterro. Resignifying Critical Approaches in Literature, Film and Cultural Studies” 2023, t. 76, nr 1, s. 33–55.
- Tuszyńska K., *Polskie komiksy okolicznościowe i użytkowe: historyczne, religijne, społeczne*, „Napis” 2011, t. XVII, https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Napis_Pismo_poswiecone_literaturze_okolicznosciowej_i_uzytkowej/Napis_Pismo_poswiecone_literaturze_okolicznosciowej_i_uzytkowej-r2011-t17/Napis_Pismo_poswiecone_literaturze_okolicznosciowej_i_uzytkowej-r2011-t17-s347-362/Napis_Pismo_poswiecone_literaturze_okolicznosciowej_i_uzytkowej-r2011-t17-s347-362.pdf [dostęp: 30.12.2023].

Wojtyła A., *(Nie)normalność w społecznym zwierciadle. Opresyjne wzory, podziały oraz projekty cielesności jako kontekst doświadczenia kobiet z widoczną niepełnosprawnością*, „Interdyscyplinarne Konteksty Pedagogiki Specjalnej” 2013, nr 3, s. 101–124.

Zaghetto A., *Musical Visual Vernacular: How the Deaf People Translate the Sound Vibrations into the Sign. An Example from Italy*, „Signata” 2012, nr 3, s. 273–298.

Zdrodowska M., *Kultura Głuchych – kultura oporu. Rozwój amerykańskiej kultury głuchych i konsekwencje jej implementacji w Polsce*, „Przegląd Kulturoznawczy” 2019, nr 3 (41), s. 287–313.

Netografia

<https://brokenpencil.com/features/deaf-zinesters-wont-wait-up/> [dostęp: 30.12.2023].

<https://www.carlisle-robinson.com/> [dostęp: 30.12.2023].

<https://deaf-art.org/articles/> [dostęp: 30.12.2023].

<https://www.erindorney.com/blog/deafula-zine-8> [dostęp: 30.12.2023].

<https://www.extraordinarybodies.org.uk/visual-vernacular/> [dostęp: 30.12.2023].

www.nationaldeaflifemuseum.omeka.net [dostęp: 30.12.2023].

<https://www.re-im.space/about> [dostęp: 30.12.2023].

<https://www.slj.com/?detailStory=slj-chats-with-cece-bell-about-her-graphic-novel-memoir-el-deafo-up-close> [dostęp: 30.12.2023].

<https://thecaseofvictorggray.tumblr.com/archive> [dostęp: 30.12.2023].

<https://www.theguardian.com/childrens-books-site/gallery/2015/aug/04/cece-bell-el-deafo-in-pictures> [dostęp: 30.12.2023].

<https://www.visualfy.com/es/entrevista-alicia-sort-leal-creadora-tais/> [dostęp: 30.12.2023].

<https://womanzine.tumblr.com/post/123602827520/kerri-radleys-deafula-7-was-included-in> [dostęp: 30.12.2023].

Komiksy analizowane i wspomniane w publikacji

Allier-Guepin S., *Je suis sourde, mais ce n'est pas contagieux!*, Angers 2010.

Allier-Guepin S., *Caricasourds*, Angers 2020.

Bell C., *El Deafo*, red. H.N. Abrams, edycja ilustrowana, Londyn 2014.

Robinson C., Case of Victor Gray, <https://thecaseofvictorgray.tumblr.com/archive> [dostęp: 30.12.2023].

Sort Leal A., *Tais mujer&sorda*, Hiszpania 2016.

Vidal de las Heras I., *Mundos diferentes*, Hiszpania 2013.

Vidal de las Heras I., *Azul Turquesa*, Hiszpania 2019.

Ziny wspomniane w publikacji

Hou L.Y., *Cyanide nr 1 i 2*, 1998, self publishing (dzięki uprzejmości Barnard College Zine Collection Library Archive w Nowym Jorku).

Leung R., *Zin 2017 – Life-Conditions*, 2017, self publishing, <https://www.re-im.space/lifeconditions> [dostęp: 30.12.2023] (dzięki uprzejmości autorki).

Leung R., *DeafPOC*, 2016, self publishing, <https://www.re-im.space/deafpo-cpoem1> [dostęp: 30.12.2022] (dzięki uprzejmości autorki).

Manankina A., *Land of the Deaf*, 2016, self publishing, <https://www.behance.net/gallery/39106887/Land-of-the-deaf-zine> [dostęp: 30.12.2023].

Radley K., *Deafula nr 1–8*, (2010–2017), self publishing (dzięki uprzejmości Barnard College Zine Library Archive w Nowym Jorku USA, Hampshire College Zine Collection Library w Massachusetts USA).

Radley K., *Danger Unheard*, 2014, self publishing (dzięki uprzejmości Barnard College Zine Library Archive w Nowym Jorku USA).

Robinson C., *What QQ*, <https://www.carlisle-robinson.com/comics-2#/what-qq/> [dostęp: 30.12.2023].

NOTA O AUTORCE

Agnieszka Kołodziejczak – urodzona w 1976 roku niesłysząca absolwentka Akademii Sztuk Pięknych w Łodzi i Uniwersytetu Łódzkiego. Stypendystka rządu Norwegii (2003/2004) w Kunsthøgskolen w Bergen. Doktorantka Szkoły Doktorskiej Nauk Humanistycznych Uniwersytetu Łódzkiego – doktorat wdrożeniowy w obszarze standardów dostępności kultury i sztuki w Polsce dla osób głuchych. Specjalizacja w dziedzinach: nauki o kulturze i religii oraz nauki o sztuce. Asystent w Katedrze Historii Malarstwa i Rzeźby Instytutu Historii Sztuki, Wydział Filozoficzno-Historyczny, Uniwersytet Łódzki. Uczestniczka wielu plenerów i wystaw artystycznych w kraju i za granicą. Doradca kluczowy w obszarze ekonomii społecznej w Stowarzyszeniu Wsparcie Społeczne „Ja–Ty–My” w Łodzi. Współzałożycielka Grupy Artystów Głuchych i Galerii MEOK. Pomysłodawca i koordynator autorskiego projektu Encyklopedii wiedzy o ekonomii społecznej i trzecim sektorze w polskim języku migowym (część 1 i 2) oraz Historii sztuki w polskim języku migowym. Kurator wystawy Głusza w Muzeum Śląskim w Katowicach (2019–2023). Laureatka Preludium 22.

Pasjonatka malarstwa, pisania ikon, poezji, rysunku oraz wszelakich sztuk pięknych.

Najnowsze artykuły: *Aspekty dostępności komunikacji marketingowej i multimedialnych dla osób głuchych i słabosłyszących na przykładzie wystawy Głusza w Muzeum Śląskim* (w wydaniu zbiorowym: *Nowe media i technologie w komunikacji marketingowej – wyzwania w dobie pandemii*, Katowice 2023), *The Issue of (non)integration of Deaf and Hard of Hearing People in Relation to Art and Exhibitions in Poland* (w: *Art Inquiry. Recherches sur les arts*, Łódź listopad 2022, t. XXIV [XXXIII]), *Good Practices of Making art and Culture Accessible to the Deaf and Hard of Hearing at the Deafland Exhibition in the Silesian Museum in Katowice* („Ochrona Dziedzictwa Kulturowego/Protection of Cultural Heritage, Ochrona Dziedzictwa Kulturowego/Protection of Cultural Heritage” 2022, nr 14).

Kontakt: agnieszka.kolodziejczak@filhist.uni.lodz.pl